

Мрежа младих и студената са
хендикепом Југоисточне Европе

РАВНОПРАВНИ У
ОБРАЗОВАЊУ

ПРОМОЦИЈА ИНКЛУЗИВНОГ
ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА
У ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

МБ
(матични број)

1 7 2 8 0 6 2 7

Удружење студената са хендикепом
Војводе Степе 33, 11000 Београд
Тел/факс: 011 30 86 190
office@adsyu.org www.adsyu.org

МРЕЖА МЛАДИХ И СТУДЕНАТА СА
ХЕНДИКЕПОМ
ЈУГОИСТОЧНЕ ЕВРОПЕ

ЈУГОИСТОЧНА ЕВРОПА

(седиште)

БРОЈ 175/04

РАВНОПРАВНИ У
ОБРАЗОВАЊУ

Удружење студената са хендикепом
(презиме име студента)

рођен-а 09.06.2000. у Београду
(датум) (место рођења)

У мрежи са

Удружењем студената са хендикепом
Гаудеамус, Молдавија

Удружењем студената са специјалним
образовним потребама, Македонија

Удружењем младих са хендикепом
Црне Горе, Црна Гора
(назив и седиште партнера)

Јуна 2003. (М.П.)
(Мрежа формирана)

Подржано

05/1/185P

Издаје: Удружење студената са хендикепом - УСХ

Назив публикације:
Промоција инклузивног образовања у
Југоисточној Европи

Аутори:
Горан Павловић Бојан Станојловић

Сарадници:
Драгана Тук Миланков Проф. Др Сулејман Хрњица

Дизајн: Јулија Јеремић

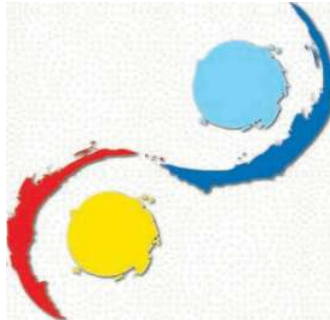
Лектура: Биљана Самарџић

Штампа: «Алта Нова» Земун

Тираж: 1000 Београд,

2006. година

Мрежа младих и студената са
хендикепом Југоисточне Европе

ПРОМОЦИЈА ИНКЛУЗИВНОГ
ВИСОКОГ ОБРАЗОВАЊА У
ЈУГОИСТОЧНОЈ ЕВРОПИ

РАВНОПРАВНИ У ОБРАЗОВАЊУ **Промоција инклузивног** **високог образовања**

Студентима и студенткињама са хендикепом у Србији ретко се пружала могућност да самостално заступају своје интересе и да на тај начин учествују у активностима које се односе на промену њиховог статуса у друштву. Једна од основних карактеристика стигматизованих група, као што је и група младих са хендикепом, јесте да су појединци који је чине изоловани од друштва и затворени у себе, са смањеним друштвеним односима. Ретко имају прилику да развијају своје друштвене и интелектуалне способности и умећа¹.

Више од педесет година у нашем друштву заступљен је медицински модел приступа хендикепу, који проблем смешта у особу са хендикепом која "није способна" да обавља различите послове и испуњава друштвене улоге. Услед таквог приступа не чуди што друштво није много пажње посвећивало могућностима особа са хендикепом. Социјални модел приступа хендикепу

¹Erving Goffman, *Stigma Notes on the Management of Spoiled Identity* (New York: Simon and Schuster, Inc., 1963).

проблем смешта у друштво које није пружио једнаке могућности за образовање, рад и достојанствен живот особа са хендикепом. На основу вишегодишњег искуства, кроз рад на креирању услова за равноправан приступ образовању, партнерске организације из Мреже младих и студената са хендикепом Југоисточне Европе сагледале су препреке са којима се студенти и студенткиње са хендикепом у земљама ове регије суочавају у стицању високог образовања. Ове препреке укључују:

- физички недоступне учионице, тоалете, ресторани и студентске домове;
- недостатак програма персоналне асистенције као подршке инклузивном образовању;
- недостатак учила у алтернативним облицима, као што су књиге на Брајевом писму или у увећаној штампи, књиге у звучном облику, компјутерски програми за особе са оштећеним видом и слично;
- недостатак организованог превоза за кориснике и кориснице колица;
- недостатак могућности организовања наставе на језику знакова;
- недостатак признавања неких типова хендикепса, као што су потешкоће у учењу (дислексија, дисграфија);

- изоловање студената и студенткиња са хендикепом у посебне студентске домове На основу овако дефинисаних проблема, тим Удружења студената са хендикепом је саставио два упитника који имају за циљ да испитају положај студената и студенткиња са хендикепом на универзитетима у Београду и Нишу - УПИТНИК СТУДИЈА и мотивацију младих са хендикепом да се високо образују - УПИТНИК МОТИВАЦИЈА.

Тим УСХ чинили су студенти и студенткиње са хендикепом, чланови и чланице Удружења, психолог Драгана Ђук-Миланков са асистентом и проф. др Сулејман Хрњица са Филозофског факултета Универзитета у Београду.

Истраживање тима Института за психологију, на чијем је челу проф. Др Сулејман Хрњица, Филозофски факултет Универзитета у Београду, а спроведено је у сарадњи са УСХ (упитник мотивација), имало је за циљ испитивање фактора који доприносе да млади са хендикепом, и поред свих препрека које пред њих поставља актуелни образовни систем у Србији, донесу одлуку да наставе образовање на високошколским установама.

Као могући битни фактори, препознати су (и обухваћени упитником) следећи: фактори везани за структуру личности; подршка родитеља; подршка вршњака и вршњакиња и подршка професора и професорки. У функцији испитивања њихове мотивације за студирање, тражена је и њихова процена позитивности искуства у предшколским, основношколским, и средњошколским установама. Испитивањем је обухваћен и њихов однос према инклузивном школовању, као и коментари и препоруке за уређење истог. Овим је вероватно први пут затражено мишљење саме популације којој би инклузивно школство било намењено, а не само стручњака.

Праћено је како процене наведених фактора варирају у зависности од врсте школе коју су похађали (редовна или специјална), пола, као и има ли разлике у проценама београдских и нишких студената и студенткиња. Обрада података је указала да се процене младих који су похађали специјалну школу, ни у једном аспекту не разликују значајно од процена оних који су били укључени у редовне школе. Већина испитаних подржава инклузију, младићи значајно више од девојака. Искуства из вртића и нижих разреда

основне школе нишких студената и студенткиња мање су пријатна од искустава београдских колега и колегиница. Као веома значајан фактор за успешност у образовању, у највећој мери процењени су подршка родитеља и карактеристике личности.

Истраживање УСХ надовезује се на ову област испитивања (које се, дакле, бави искуством до-факултетског образовања и мотивацијом за упис факултета) дефинишући као циљ процену сопственог положаја студената и студенткиња са хендикепом на факултету. Поменути зависна варијабла (положај студената и студенткиња са хендикепом на факултету) разложена је на три компоненте:

- физичка приступачност факултета и студентских домова за различите врсте хендикепа;
- прилагођеност наставе и учила (укључујући и полагање испита и колоквијума);
- испитивање односа професора и професорки и осталог наставног и административног особља, као и односа колега и колегиница према њима.

РАВНОПРАВНИ У ОБРАЗОВАЊУ

Ове компоненте су анализирани с обзиром на пол и тип хендикепа испитаника и испитаница. Као трећа независна варијабла нацртом је био предвиђен факултет који испитаник испитаница студира, али је број особа обухваћених испитивањем по појединачним факултетима сувише мали не само за статистичку обраду, већ и за доношење валиднијих закључака о тенденцијама, и разликама међу факултетима.

Преглед попуњених упитника по Универзитетским центрима:

Универзитет	Број факултета	Број факултета обухваћених истраживањем	Број попуњених упитника
Београд	34	30	148
Ниш	13	4	27
Укупно	47	34	175

Истраживање је спроведено током маја и јуна 2004. године са студентима и студенткињама Универзитета у Београду и Универзитета у Нишу. Обухваћено је укупно 175 испитаника и испитаница, 148 у Београду и 27 у Нишу, од тога 94 женког и 81 мушког пола.

Структура узорка по типу хендикепа је следећа:

- 59 особа (или 33,7% узорка), са моторним хендикепом;
- 52 особе (или 29,7%) са хроничним обољењима;
- 40 особа (22,9 %) са оштећењима вида;
- 9 особа (5,1%) са оштећењима слуха и
- 25 особа (14,3%) које спадају у категорију "остало".

Судећи по збиру наведених бројки, 10 особа има комбинован (вишеструки) хендикеп. С обзиром на величину узорка у односу на популацију (студенте и студенткиње са хендикепом на поменутиим факултетима), могли бисмо претпоставити да добијени узорак веродостојно осликава популацију и по питању полне дистрибуције, и по питању процентуалне заступљености обухваћених типова хендикепа.

ПРИКАЗ И АНАЛИЗА РЕЗУЛТАТА ИСТРАЖИВАЊА

I ПРОЦЕНА ФИЗИЧКЕ ДОСТУПНОСТИ

Факултет

На питање шта би факултете чинило доступнијим, највећи број испитаних

- 97 особа (55,4%), наводи побољшање физичке доступности,
- 29 особа (16,6%) истиче потребу прилагођавања факултета особама оштећеног вида,
- 8 особа (4,6%) навело је побољшање комуникације, а
- 6 особа (3,4%) неопходност побољшања хигијене.

Следе категорије са мањим фреквенцијама:

- *побољшање превоза* 1,7% (3 особе);
- *вентилација* 1,1% (2 особе);
- *потребу увођења персоналне асистенције* наводи такође 1,1% (2 особе);
- *мање групе и доступност информација преко интернета* наводи 0,6% (1 особа).

Убедљиво највише одговора у категорији побољшања физичке доступности није условљено само процентом заступљености особа са тим типом хендикепа у узорку, већ и чињеницом да су услови прилагођавања том хендикепу нају падљивији и , најприметнији, док већи део популације, чак и студената и студенткиња са хендикепом, нема свест о значају помагала која би олакшала сналажење и студирање особа са сензорним хендикепом, или особа са хроничним болестима.

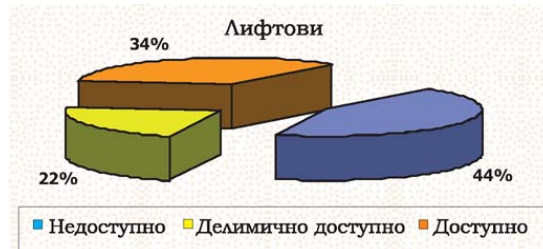
РАВНОПРАВНИ У ОБРАЗОВАЊУ

Варирање процена у односу на пол испитаника

Од осам предвиђених аспеката физичке приступачности факултета, само су два аспекта процењена већином као у потпуно недоступна:

Лифтови (тражила се процена пространости, ширине улаза довољне да омогућава улаз корисницима и корисницама колица, доступности тастера):

- 44,3% испитаника/ца лифтове је оценила као недоступне;
- 22,1% оценио их је као делимично доступне;
- и 33,6% као потпуно доступне.

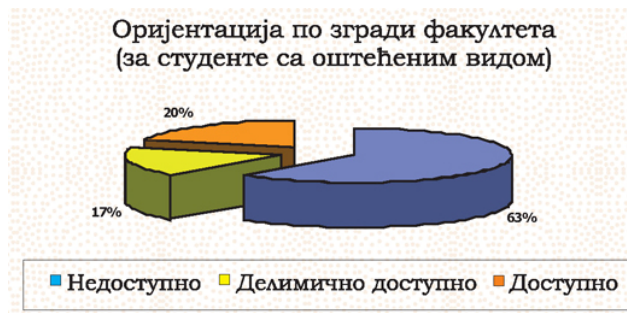
Разлика у наведеним проценама по полу, није статистички значајна.

Оријентација по згради факултета (за студенте и студенткиње оштећеног вида):

- 62,6% испитаника и испитаница је проценило да на њиховим факултетима нема ни једног од средстава која олакшавају оријентацију;

- 17% наводи да су на факултету делимично присутна поменута средства, док

- 20,4% испитаника и испитаница сматра да су услови за помоћну оријентацију на факултету испуњени.

Ни у овим проценама нема статистички значајне разлике по полу.

Процена осталих аспеката доступности факултета има сличну тенденцију највећи број испитаника и испитаница сматра да су у потпуности задовољени.

Улаз у факултет

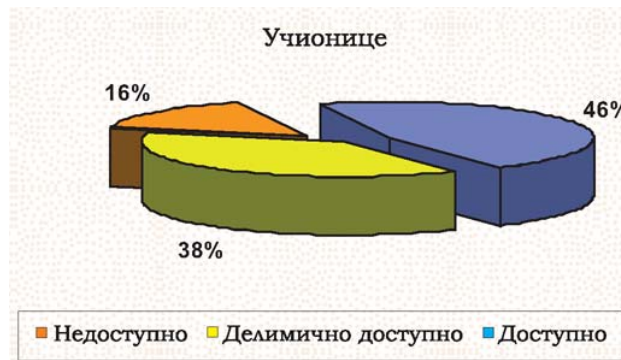
- 49,7% испитаних сматра да су улази у факултете у потпуности доступни;
- 28,4% сматра да су делумично доступни;
- док 21,9% сматра да су у потпуности недоступни.

Нема статистички значајне разлике у проценама девојака и младића.

Доступност учионица

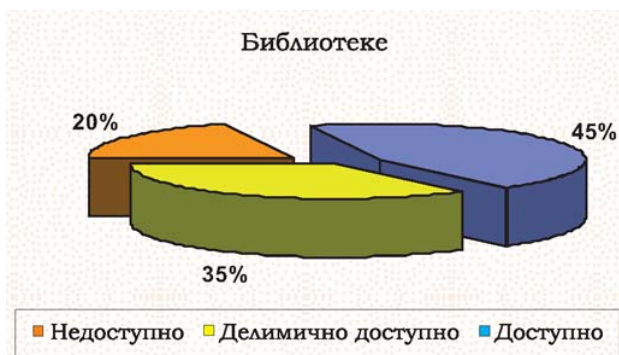
- 46,4% испитаника и испитаница сматра да су учионице у потпуности доступне;
- 38,1% сматра да су делимично доступне;
- док 15,5% сматра да су у потпуности недоступне.

У случају овог аспекта, постоје статистички значајне разлике у проценама девојака и младића, у том смислу да младићи у већем броју учионице оцењују као доступне (у оквиру процена „потпуно доступно“ 57,7% су младићи, док су у оквиру процене „делимично доступно“ 64,1 % девојке).

Доступност библиотеке

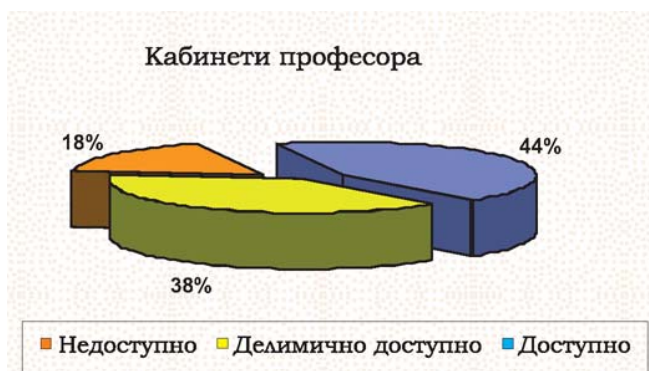
- 44,9% испитаника и испитаница сматра да су у потпуности доступне;
- 35,3% сматра да су делимично доступне;
- док 19,8% сматра да су у потпуности недоступне.

Нема статистички значајне разлике у проценама младића и девојака.

Доступност кабинета професора и професорки

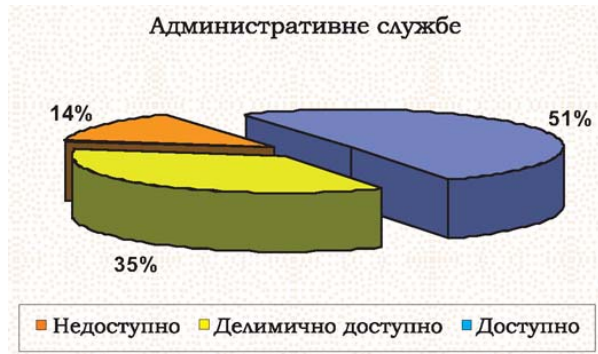
- 44% испитаника и испитаница оцењује их као потпуно доступне;
- 38,1% као делимично доступне;
- док их 17,9% оцењује као потпуно недоступне.

Нема статистички значајних разлика у проценама по полу.

Доступност административне службе

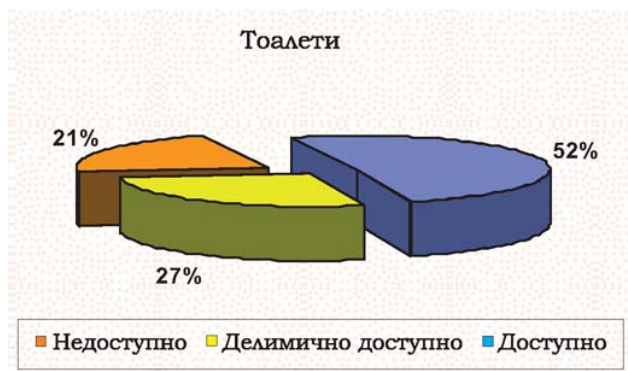
- 50,9% испитаника и испитаница је оцењује да су административне службе потпуно доступне;
- 34,9% да су делимично доступне;
- док је само 14,2 % испитаника и испитаница је проценило да су потпуно недоступне.

Нема статистички значајних разлика у односу на пол.

Доступност тоалета

- 51,2% испитаника и испитаница оценило је тоалете као потпуно доступне;
- 27,4% их је оценило као делимично доступне;
- а 21,4% као потпуно недоступне.

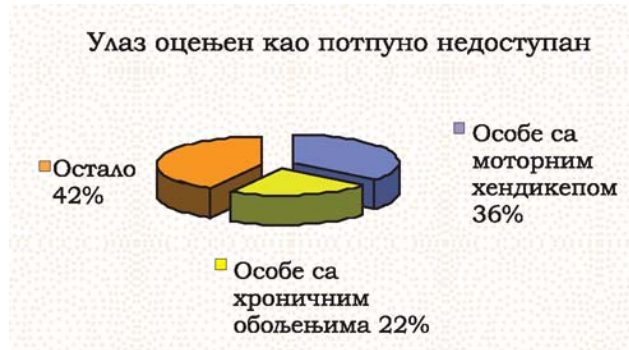

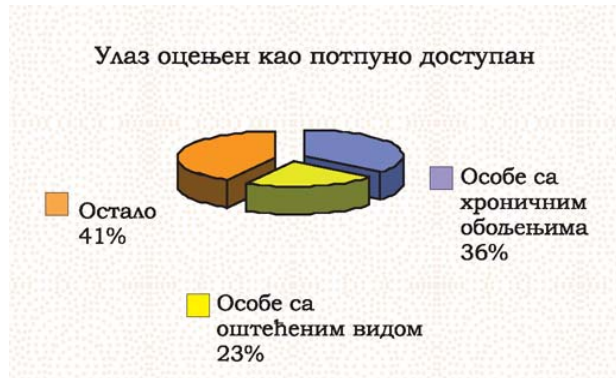
Нема статистички значајних разлика у односу на пол.

Варирање процена у односу на врсту хендикепа

Улаз у факултет

Међу испитаницима и испитаницама који су проценили да су улази у факултете потпуно недоступни, највећи је проценат особа са моторним хендикепом (36,1%), и особа са хроничним обољењима (22,2%). С друге стране, међу испитаницима који улазе оцењују као потпуно доступне, највећи је проценат особа са хроничним болестима (35,7%) и особа са оштећењем вида (22,6%). Разлике у наведеним проценама су статистички значајне.

Доступност учионица

У категорији одговора „у потпуности недоступно“, и у овом случају је далеко највећи проценат особа са моторним хендикепом (48,1%).

Особе са оштећењем вида и слуха су заступљене са по 11,1%, особе са хроничним обољењима 14,8%, особе са комбинованим сметњама 3,7%, и „остало“ 11,1%.

Да су учионице потпуно доступне, у највећој мери, оцениле су особе са хроничним обољењима (33,3%).

Гледано у оквиру различитих врста хендикепа, чак 38,3% особа са моторним хендикепом сматра да су учионице потпуно доступне, наспрам 27,7% који сматрају да су потпуно недоступне.

Када су у питању особе са оштећењем вида, 56,3% сматра да су учионице потпуно доступне.

Битно је другачија процена особа са оштећењем слуха од којих 60% сматра да су им учионице потпуно недоступне. Особама са хроничним обољењима су учионице углавном потпуно доступне (59,1%), док су особама са комбинованим сметњама, и из категорије „остало“, учионице углавном делимично доступне (57,1%, односно, 51,9%). И ове разлике у проценама су статистички значајне.

Доступност библиотеке

У највећој мери су као недоступне оцењене од стране особа са моторним хендикепом (37,5%), и особа са оштећењем вида (31,3%). С друге стране, у категорији процене потпуне приступачности доминирају студенти са хроничним обољењима (34,2%). Занимљиво је погледати дистрибуцију процена у оквиру различитих група хендикепа.

Када посматрамо процене студената са моторним хендикепом, и даље највећи број њих сматра да су библиотеке у потпуности доступне (41,3%, наспрам 26,1% оних који их оцењују као потпуно недоступне). Особе са оштећењем вида и особе са хроничним обољењима, такође, већином оцењују учионице као доступне (45,2%, односно 59,1%).

Студенти и студенткиње са оштећењем слуха, са комбинованим сметњама и студенти и студенткиње из категорије „остало“, већином оцењују библиотеке као делимично доступне.

Ове разлике у проценама нису статистички значајне.

Доступност кабинета професора и професорки

Тенденције процене ове категорије врло су сличне проценама претходне категорије.

Међу студентима и студенткињама који кабинете процењују као потпуно недоступне, највећи је проценат студената и студенткиња са моторним хендикепом (46,7%).

У процени потпуне доступности кабинета, највећи је проценат особа са хроничним обољењима (36,8%).

Гледано у оквиру појединих група хендикепа, студенти са моторним хендикепом већином оцењују кабинете као потпуно доступне (40,4%), као и студенти са оштећеним видом (56,3%) и особе са хроничним обољењима (63,6%). Особе са осталим типовима хендикепа, кабинете оцењују већином као делимично приступачне.

Наведене варијације у проценама студената и студенткиња са различитим врстама хендикепа статистички су значајне.

Доступност административне службе

У категорији одговора „у потпуности недоступно“ највећи је проценат студената и студенткиња са моторним хендикепом, и студената и студенткиња из групе „остало“ (по 29,2%).

Занимљиво је да и у опозитној процени (потпуно доступно), такође доминирају студенти и студенткиње са моторним хендикепом, уз студенте и студенткиње са хроничним обољењима (са по 29,9%). И у овом случају особе са моторним хендикепом већином сматрају да су административне службе потпуно доступне (54,2%), као и студенти и студенткиње са оштећењем вида (59,4%) и особе са хроничним обољењима (59,1%).

Остале групе студената и студенткиња ове просторије оцењују већином као делимично приступачне.

Наведене разлике нису статистички значајне.

Доступност тоалета

Када је у питању доступност тоалета, перцепција студената и студенткиња са моторним хендикепом се мења: највећи број њих тоалете оцењује као потпуно недоступне (36,2%, наспрам 34% који сматра да су у потпуности приступачни). Студенти и студенткиње из категорије „остало“ већином оцењују тоалете као делимично доступне (48,1%), док их остале категорије студената и студенткиња, у знатној већини случајева, оцењују као потпуно приступачне.

У оквиру групе студената и студенткиња која је оценила тоалете као потпуно неприступачне, највећи је проценат студената и студенткиња са моторним хендикепом (47,2%), док су у групи студената и студенткиња са супротном проценом доминантни студенти и студенткиње са хроничним обољењима (34,5%), али и студенти и студенткиње са оштећењем вида (25%).

Наведене разлике у процени статистички су значајне.

Доступност лифта

Да су лифтови потпуно недоступни, проценили су у највећем броју студенти и студенткиње са моторним хендикепом (22,7%) и студенти и студенткиње са хроничним обољењима (30,3%). Занимљиво је да исте групације студената и студенткиња процентуално доминирају и у супротној процени (студенти и студенткиње са моторним хендикепом 26%, са хроничним обољењима 32%). Гледано у оквиру групе студената и студенткиња са моторним хендикепом, прилично су уједначени одговори по категоријама процене (недоступно 37,5%, делимично доступно 30%, потпуно доступно 32,5%).

У оквиру групе студената и студенткиња са оштећењем вида одговори су поларизовани (39,3% оцењује да су лифтови недоступни, док 42,9% оцењује да су потпуно доступни. Остале категорије испитаника су већином процениле да су потпуно недоступни. Ипак, ове разлике у проценама нису статистички значајне.

Присутност знакова за оријентацију

Све категорије испитаника и испитаница у великом проценту одговарају да средстава за олакшавање оријентације особама са оштећењем вида на факултетима нема.

Студентски домови

По питању доступност домова, као и када је у питању доступност факултета, највећи број испитаника и испитаница наводи проблем физичке доступности (88 особа или 50%). Следећа категорија је прилагођеност за особе оштећеног вида (10 особа или 6%), затим следи категорија побољшања хигијене (9 особа или 5%), потребу за обученим особљем наводе 2 особе (1,1%), потребу за прилагођавањем кухиње такође 2 особе (1,1%), потребу за амбулантом при дому 2 особе (1,1%) и важност организације превоза један испитаник (1%)

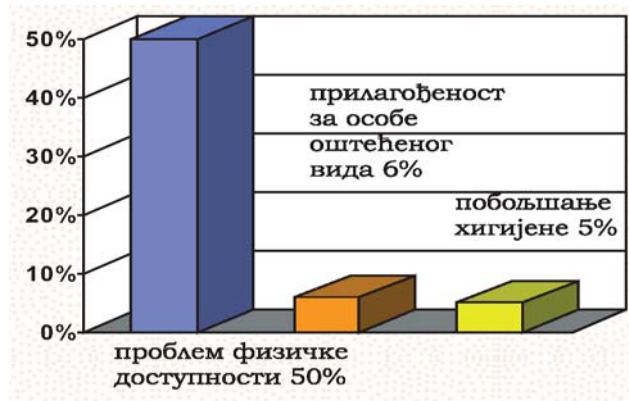
Варирање процена у односу на врсту хендикепа

Дом „Мика Митровић“

Највећи број испитаника и испитаница оцењује да је овај дом као потпуно доступан (60,6%). Разлике у процени у односу на пол, нису статистички значајне. Ако ове процене посматрамо с обзиром на врсту хендикепа, видимо да не оцењују све групе испитаника и испитаница овај дом већином као

РАВНОПРАВНИ У ОБРАЗОВАЊУ

доступан. Највећи проценат студената и студенткиња са моторним хендикепом (53,6%) и студената и студенткиња са оштећењем слуха (75%) процениле су га као делимично доступан. Остале групе, у највећем проценту, оцењују да је потпуно доступан. Ове разлике у проценама, ипак, нису статистички значајне.

Остали домови процењивани су по избору испитаника и испитаница. Наиме, замолили смо испитанике и испитанице да наведу дом, за који мисле да се по оствареним условима доступности разликује од других и да га процене по истим или сличним критеријумима. Из тих разлога је број испитаника и испитаница који су проценили сваки од даље наведених домована, сувише је мали за извођење поузданијих

статистичких анализа, а тиме и валиднијих закључака. Можемо само говорити о трендовима процене.

Дом „Студентски град“

Овај дом такође је већином оцењен као потпуно доступан (64,7%). Статистички значајне разлике у проценама по полу нема. Гледано с обзиром на врсту хендикепа испитаника и испитаница, једино студенти и студенткиње из категорије „остало“ у једнакој мери оцењују да је овај дом потпуно или делимично недоступан, док у свим осталим категоријама доминира процена потпуне доступности.

Дом „Патрис Лумумба“

Већином је оцењен као потпуно недоступан (50%), но и у овом случају треба узети у обзир веома мале фреквенције. Немамо основа за закључивање о разликама у процени ни по полу, ни по типу хендикепа.

Дом „4. април“

Већином је оцењен као потпуно доступан (52,4%). Нема значајне разлике у проценама по полу. Посматрајући ове процене с обзиром на врсту хендикепа, видимо следећи тренд: најнеповољније га оцењују

студенти и студенткиње са моторним хендикепом (62,5% у потпуности недоступно), затим следе студенти и студенткиње са хроничним обољењима (57,1% оцењује да је делимично доступан), док га као потпуно доступног виде студенти и студенткиње са оштећеним видом, са комбинованим сметњама и из категорије „остало“.

Дом „Карабурма“

Већином је оцењен као делимично доступан (66,7%). Нема разлика у проценама по полу, али фреквенције су сувише мале за извођење поузданијих статистичких анализа. Стратификовано по врсти хендикепа, уочава се исти тренд: већина група и у највећој мери оцењује да је делимично доступан, осим групе студената и студенткиња са моторним хендикепом, који у истој мери оцењују да је потпуно, односно делимично недоступан.

Дом „Краљ Александар I“ (Некад „Иво Лола Рибар“)

Већином је оцењен као потпуно доступан (66,7%). Не можемо говорити процени по о разликама у хендикепа. полу, нити по врстама

Дом „Рифат Бурчевић“

Оцењен је већином као делимично доступан (66,7). Веома мала фреквенца не допушта извођење закључака о разликама процена ни по полу, ни по врсти хендикепа.

Дом Богословског факултета

Процењено је да је у потпуности доступан (66,7%). Из структуре процена према врсти хендикепа, видимо да су добијене вредности резултат процене студената са хроничним обољењима и студената из категорије „остало“.

Дом „Кошутњак“

Процењено је да је делимично доступан (66,7%). Резултат је заснован на проценама само испитаника из групе студената и студенткиња са хроничним обољењима.

Дом „Добрила Стамболић“

Од стране једног испитаника, оцењен је као потпуно недоступан. У питању је испитаник из групе студената са моторним хендикепом.

Дом Правног факултета у Нишу

Већином је оцењен као потпуно недоступан (66,7%). Услед малог броја испитаника и испитаница, не можемо говорити о разликама у процени с обзиром на пол. С обзиром на врсту хендикепа, тренд је следећи: као потпуно недоступан је оцењен је од стране студената и студенткиња са моторним и комбинованим хендикепом, док је од стране осталих група, већином оцењен као делимично доступан.

Дом Медицинског факултета у Нишу

Процењено је да је делимично доступан (66,7%). Студенти и студенткиње са комбинованим сметњама оцењују да је потпуно недоступан, док студенти и студенткиње са оштећењем вида и хроничним обољењем, сматрају да је делимично доступан.

Дом Електронског факултета у Нишу

Оцењен од стране једног испитаника као делимично доступан. У питању је испитаник из групе студената и студенткиња са хроничним обољењима.

Изузетно је занимљиво да су скоро сви студентски домови у Србији оцењени као потпуно доступни или углавном доступни, што не одговара реалном стању. Ниједан студентски дом не поштује стандарде приступачности, па ни дом «Мика Митровић», који је дом са специјалном наменом. Не улазећи у разматрање чињенице да је постојање оваквог дома далеко од принципа инклузивног образовања, треба истаћи да је само приземље овог дома делимично доступно, укључујући и студентски ресторан. Спратови (собе и телефонска централа), студентски клуб, спортски терен, служба за прање веша, тоалети, па и сам прилаз дому и ближој околини дома, не испуњавају ни основне стандарде доступности и универзалног дизајна. Наведени резултати добијени су проценом доступности студентских домова, углавном, испитаника и испитаница који немају моторни хендикеп. Корисници и кориснице колица, као и студенти и студенткиње са другим типовима моторних хендикепа, најчешће нису били/е у прилици да се увере у доступност тих домова, тако да, иако су најрелевантнији за ову процену, у њој ипак нису учествовали.

II ПРИЛАГОЂБНОСТ НАСТАВНОГ ПРОГРАМА

Доступност наставе и учила

Када се питањима фокусирају на наставу и учила, највећи број испитаника и испитаница уочава потребу увођења учила за особе са оштећеним видом (65 испитаника, или 37%). Следећа категорија, по учесталости навођења, јесте флексибилност наставе (61 испитаник или 35%). Мањи број испитаника и испитаница примећују потребу увођења учила која наставу прилагођавају особама са оштећеним слухом (25 особа, или 14%). Следи категорија физичке доступности учионица и кабинета (13 особа, или 7%), а један испитаник наводи могућност доступности информација везаних за факултет путем интернета.

Прилагођеност наставе и учила

Испитаници и испитанице наставу већином сматрају делимично прилагођеном (59,9%). Нема статистички значајне разлике у

проценама по полу. Испитаници и испитанице у свим категоријама хендикепа већином уједначено оцењују наставу као делимично прилагођену.

На питање о значају одређених облика асистенције за студије испитаници и испитанице одговарају на следећи начин:

- Значај *превоза* уочава 37,6% испитаника и испитаница, међу којима је највећи број студената и студенткиња са моторним хендикепом. Од поменуте групе студената 68,8% наводи значај обезбеђивања превоза за олакшавање студија, док се студенти и студенткиње осталих група већином не изјашњавају за ову опцију, већ приоритет дају другим облицима асистенције. Нема значајних разлика по полу.

- За значај *персоналне асистенције* се изјашњава 26,5% испитаника и испитаница. Занимљиво је да ниједна групација студената и студенткиња по типу хендикепа већином не види ову врсту асистенције као значајну. Нема разлика у проценама по полу.

- Значај *обезбеђивања одговарајуће опреме* види 31,8% испитаника и испитаница. Нема разлика с обзиром на пол. Гледано по типовима хендикепа, само у

групи студената и студенткиња са оштећењем вида претеже процена да је таква помоћ значајна (65,6%), док се све остале групе већином не изјашњавају за ову опцију. Ове разлике у проценама су и статистички значајне.

- Значај *обезбеђивања физичке доступности* факултета наглашава 38,2% испитаника и испитаница. Посматрано по типу хендикепа, већином су то студенти и студенткиње са моторним хендикепом (58,3% студената и студенткиња из ове групе види овај облик асистенције као значајан, док све остале групе већином не бирају ову опцију). Наведена разлика у процени је и статистички значајна.

- У највећој мери испитаници и испитанице као пожељан облик асистенције виде доделу *стипендија/финансијске подршке* (81,2%). Нема значајних разлика нити по полу, нити по врсти хендикепа. Испитаницима и испитаницама је остављена могућност да наведу неки други облик асистенције, који се није појавио као опција у упитнику, а они га сматрају значајним. 94,7% испитаника и испитаница није навело неки други облик помоћи.

Прилагођеност услова полагања испита и оцењивања

На питање да ли су услови полагања испита и свих других типова оцењивања знања прилагођени свим студентима и студенткињама, одговори испитаника и испитаница су концентрисани око средњих категорија: у мањем броју случајева 37,4%; у већини случајева 39,8%. Младићи и девојке се не разликују значајно по процени овог фактора. С обзиром на тип хендикепа, делује да највеће тешкоће имају студенти и студенткиње са комбинованим типовима хендикепа, јер већином оцењују да наставни кадар никад не прилагођава услове полагања и оцењивања (35,7%). Студенти и студенткиње са моторним хендикепом, оштећењем слуха и из групе „остало“ већином процењују да се наставно особље прилагођава у мањем броју случајева, док остале групе сматрају да се професори и професорке прилагођавају у већем броју случајева. Ипак, наведене разлике, нису статистички значајне.

Питали смо испитанике и испитанице и колико је наставно особље спремно да узме у обзир разлике студената и

студенткиња са хендикепом, да се прилагођава, и њихова процена је охрабрујућа - већином мисле да је знатан број професора и професорки и асистената и асистенткиња спреман да узме у обзир специфичности ове групе (50,9%). Нема разлика у односу на пол у овој процени. Гледајући процене у оквиру појединих група по типу хендикепа, видимо да студенти и студенткиње са моторним хендикепом, оштећењем слуха и они у категорији „остало“ већином мисле да је мали број професора и асистената спреман на прилагођавање, те можемо претпоставити да су њихова искуства у већој мери негативна у односу на студенте и студенткиње из осталих категорија. Студенти и студенткиње са оштећењем вида и са хроничним обољењима већином сматрају да је знатан број наставног особља спреман на прилагођавање. Ове разлике у проценама су и статистички значајне.

**III ОДНОС ПРОФЕСОРА,
ПРОФЕСОРКИ,
КОЛЕГА И КОЛЕГИНИЦА ПРЕМА
СТУДЕНТИМА И СТУДЕНТКИЊАМА
СА ХЕНДИКЕПОМ**

Приступ професора и професорки

1. У току предавања и вежби - Највећи број испитаника и испитаница сматра да, у случајевима уважавања специфичности особа са хендикепом, наставно особље то чини флексибилношћу свог приступа (дозвољавањем одступања од стандардних процедура) - 60 испитаника и испитаница, или 34%. Три испитаника и испитанице (2%), као облик прилагођавања особља студентима и студенткињама са хендикепом на свом факултету, наводе пружање додатне помоћи.

2. Приликом полагања испита - Као и у претходном случају, највећи број испитаника и испитаница сматра да наставно особље уважава специфичности студената и студенткиња са хендикепом и у овој ситуацији, флексибилношћу свог приступа (57 испитаника, или 33%). Свега један испитаник има искуство

прилагођавања професора увођењем „средстава која олакшавају полагање испита особама оштећеног вида“, док два испитаника (1%), као вид прилагођавања професора и професорки студентима и студенткињама са хендикепом у ситуацији полагања испита, виде смањење критеријума. Проблем смањења критеријума студентима са хендикепом наводи на размишљање о присутности стереотипа о особама са хендикепом као другачијим, беспомоћнијим у односу на остале, и код самих студената и студенткиња са хендикепом, те се поставља питање у којој мери студенти и студенткиње са хендикепом себе доживљавају као равноправне осталим студентима и студенткињама, дакле, изједначених могућности, али и једнаких очекивања и обавеза.

Са друге стране, наведени резултати показују да у ситуацијама када је наставно особље спремно на прилагођавање студентима и студенткињама са хендикепом, то већином чине флексибилношћу приступа. И код професора и професорки отворених за специфичности особа са хендикепом још увек нема идеје о увођењу учила и средстава која би олакшала студирање овој популацији.

Када је директно однос професорки/а и у питању треба истаћи следеће:

Чак 77,1% испитаника и испитаница извештава да није никада било дискриминисано од стране наставног и административног особља. Ни у овој ставци нема значајних разлика у односу на пол испитаних. Посматрамо ли узорак према типу хендикепа, упадљиво је да само група студената и студенткиња са оштећењем слуха у великом проценту сматра да јесте била дискриминисана (80%), док у свим осталим групама доминира процена да то нису били. Ова разлика је статистички значајна.

Хтели смо да проверимо и да ли наши испитаници и испитанице сматрају да су од стране наставног и административног особља били повлашћени у односу на остале студенте и студенткиње, јер и то сматрамо обликом дискриминације, у том смислу што се и у том случају студенти и студенткиње са хендикепом не третирају као равноправни са осталим студентима и студенткињама.

73,4% нам је одговорило да нису били повлашћени. Нема значајних разлика међу одговорима младића и девојака, као ни међу студентима и студенткињама са различитим типовима хендикепа.

Однос колега и колегиница на факултету може се представити на следећи начин:

- Спремност студената и студенткиња да *асистирају при уласку у факултет*

Испитани/е већином сматрају да је већи број студената и студенткиња спреман да помогне у тој ситуацији (59%). У овој процени нема значајних разлика међу испитаницима ни с обзиром на пол, нити с обзиром на врсту хендикепа.

- Спремност студената и студенткиња да *асистирају при кретању по факултету*

Спремност на ову врсту помоћи процењена је исто као и претходно наведена (54,2% испитаника и испитаница сматра да су колеге и колегинице у већој мери спремне да помогну). Нема статистички значајних разлика у процени по полу. Гледано по типовима хендикепа, једино студенти и студенткиње са оштећењем слуха већином сматрају да је само мањи број колега и колегиница спреман на помоћ (50%), док све остале групе већином мисле да могу рачунати на помоћ већег броја колега и колегиница. Ипак, ова разлика није статистички значајна.

- Спремност студената и студенткиња да *асистирају при одласку у тоалет*

38,6% сматра да је већи број студената и студенткиња спреман на ову асистенцију, док 34,3% сматра да је на то спреман само мањи број колега и колегиница. Нема значајних разлика у процени по полу. Што се тиче типа хендикепа, лошија искуства имају студенти и студенткиње са оштећењем слуха и из категорије „остало“, који у већем броју мисле да је само мањи број колега и колегиница спреман на ову врсту помоћи (50%, односно 48%). Испитаници и испитанице из осталих групација већином мисле да од стране већег броја колега и колегиница могу добити ову асистенцију. Наведене разлике нису статистички значајне.

- Спремност студената и студенткиња да *асистирају при оријентацији на факултету*

И по овом питању већина испитаних сматра да је већи број колега и колегиница спреман да пружи ову врсту помоћи (50%). Нема значајних разлика у проценама по полу. Поново се издваја процена студената и студенткиња са оштећењем слуха, која се равномерно распоређује у две категорије

(мањи број студената и студенткиња који су спремни да помогну- већи број студената и студенткиња који су спремни да помогну), док испитаници и испитанице из осталих група већином мисле да од већег броја колега и колегиница могу очекивати помоћ и у овом случају. Ове разлике нису статистички значајне.

- Спремност студената и студенткиња да асистирају при прикупљању информација

Доминира процена да је већина студената и студенткиња спремна на ову врсту помоћи (46,7%). Но, чак 32.3% сматра да су сви студенти и студенткиње спремни да помогну у овој области. Разлике у одговорима по полу нису значајне, као ни по врсти хендикепа.

- Спремност студената и студенткиња да асистирају приликом учења

Када је у питању врста подршке, у већој мери су изражена негативна искуства и очекивања, у односу на претходну ситуацију. 44% испитаних сматра да је мањи број колега и колегиница спреман на ову врсту помоћи, док 33.9% сматра да може рачунати на већи број колега и колегиница. Разлика у процени по полу

нема. Само студенти и студенткиње са оштећењем вида већином сматрају да је већи број колега и колегиница спремно на асистенцију при учењу (39,4%), а у групи студената и студенткиња са хроничним обољењима фреквенције се подједнако расподељују у категоријама мањи број / већи број студената и студенткиња спремних на помоћ. У свим осталим групама, доминира процена да је мањи број колега и колегиница спреман на помоћ при учењу. Разлике ипак нису статистички значајне.

Да бисмо стекли увид у степен изражености социјалне дистанце, питали смо испитанике и испитанице у којој мери су њихове колеге и колегинице спремне да учествују у различитим заједничким активностима са њима, које се не тичу потребне асистенције, већ су директнији израз прихваћености, повезаности, и социјалне укључености у групу.

- Спремност колега и колегиница *да уче са њима*

Већина испитаника сматра да су колеге и колегинице често спремне на заједничко учење (51.8%). Значајних разлика по полу нема. Само испитаници из групе студената и студенткиња са комбинованим типовима

хендикепс већином сматрају да су колегинице и колеге ретко спремне на заједничко учење (50%), док у свим осталим групама доминира доживљај да су колегинице и колеге често спремне на ову заједничку активност. Разлика није статистички значајна.

- Спремност колегиница и колега за *дружење* на факултету

45,9% испитаних сматра да су колегинице и колеге често спремне за дружење, док чак 42,4% сматра да су колеге и колегинице увек спремне на дружење. Значајних разлика по полу нема. Студенти и студенткиње са хроничним обољењима и комбинованим сметњама већином мисле да су колегинице и колеге увек спремне на дружење, док код осталих група доминира процена у категорији често. Ни ове разлике нису статистички значајне.

- Спремност колегиница и колега за *дружење ван факултета*

Већина испитаника и испитаница сматра да су колегинице и колеге често спремне на овакво дружење (36,6%). 34,3% сматра да су колегинице и колеге увек спремне на такве активности. Занимљиво је да се први пут у истраживању јавља статистички

значајна разлика по полу у одговорима на ово питање. Искуство девојака је да су колегинице и колеге чешће спремне за дружење ван факултета (43,5%), у односу на искуство које имају младићи (већина њих сматра да су колегинице и колеге ретко спремне на то 36,3%). Што се тиче разлика на основу типа хендикепа, једино група студенткиња и студената са комбинованим типовима хендикепа већином сматра да су колегинице и колеге ретко спремне на такво дружење (42,9%). Разлика ипак није статистички значајна.

Желели смо да проверимо са испитаницима и испитаницама и да ли су били дискриминисани или повлашћени од стране колега и колегиница.

- 83,7% њих сматра да нису били дискриминисани, при чему нема значајних разлика с обзиром на пол испитаника, а ни с обзиром на тип хендикепа.

- 74,9% њих одговара да није било повлашћено од стране колегиница и колега. Такође нема значајних разлика у одговорима младића и девојака, као ни међу студентима и студенткињама са различитим типовима хендикепа.

Занимало нас је и мишљење студената и студенткиња са хендикепом које факторе виде као битне у функцији сузбијања дискриминације, и постизања бољег односа између студената и студенткиња са хендикепом, и наставног особља и колегиница и колега. Ево како процењују различите понуђене мере:

- *Едукација* - 61% испитаника сматра да би то била значајна мера. Нема значајних разлика у одговорима с обзиром на пол испитаника и испитаница. С обзиром на врсте хендикепа, од наведеног одговора одступа само група студената и студенткиња из категорије „остало“, који већином не бирају ову опцију као значајну. Но, та разлика није статистички значајна.

- *Промена законске регулативе* - половина испитаних ове активности бира као значајне за промену њиховог положаја на факултету. Значајних разлика у одговорима по полу нема. Гледајући расподелу одговора с обзиром на врсту хендикепа, видимо да само групе студената и студенткиња са моторним и комбинованим типовима хендикепа већином бирају ову опцију као значајну. Разлике нису статистички значајне.

РАВНОПРАВНИ У ОБРАЗОВАЊУ

- *Програми интеграције* - нешто више од половине узорка бира овај тип активности као значајан (51,2%). Нема значајних разлика у одговорима по полу. Групе испитаника и испитаница које већином бирају ову опцију су студенти и студенткиње са моторним хендикепом (52,1%), студенти и студенткиње са оштећењем вида (51,5%), и студенти и студенткиње са хроничним обољењима (56,8%). Ни ове разлике нису статистички значајне.

Највећи број испитаних студената и студенткиња живи у студентским домовима (44%), углавном са цимерима или цимеркама. 33% у сопственој кући са породицом, а 13% у изнајмљеним становима.

Оваква дистрибуција места становања, у највећем броју случајева, условљена је финансијском ситуацијом (53%), у 11% случајева испитани/е су навели као разлог жељу да живе са породицом, док само 5% испитаних наводи да је присиљено на такав избор места становања због доступности простора.

Дакле, принуда избора места становања се односи много више на финансијску ситуацију, него на проблем доступности.

Збир процената одговора је мањи од 100, због тога што нису сви испитаници одговорили на сва постављена питања.

Начин студирања:

- *Статус студента који се финансира из буџета* има 68% испитаника и испитаница. Нема значајних разлика ни у погледу пола, ни у погледу типа хендикепа.

- *Статус редовног студента* има 34,9% испитаника и испитаница. Нема разлика по полу. Статус редовног студента или редовне студенткиње у већем броју, у односу на остале групе студената и студенткиња са хендикепом, имају испитаници и испитанице из групе студената и студенткиња са оштећеним слухом (60%) и студената и студенткиња са комбинованим сметњама (71,4%). Ова разлика је и статистички значајна. Можда говори да је другим групама студената и студенткиња са хендикепом теже да остваре овај статус због мање прилагођености наставе, или физичких препрека.

- *Угрупу самофинансирајућих студената и студенткиња* спада 16,9% испитаника. Нема значајне разлике по полу, нити по типу хендикепа.

- У групу ванредних студената и студенткиња спада 3,5% испитаника. Врло је мала фреквенција, да би се пратиле разлике по полу и типу хендикепа.

Као понуђени одговори постојали су још и вечерњи часови, студирање дописним путем, викенд разреди, студирање преко интернета и други начини студирања, где није било одговора. Неке од ових могућности студирања заступљене су у другим земљама у региону, у којима је такође вршено исто истраживање.

Последња два аспекта истраживања су се односила на разлоге паузе у току студирања и на начин избора факултета.

Разлог паузе - Највећи број испитаника и испитаница, уколико је то чинио, паузу у студирању правио је из здравствених разлога (54 испитаника и испитанице, или 31%). Можемо се питати у којој мери би се ове паузе скратиле, или избегле, да је наставни процес прилагођенији студентима и студенткињама са хендикепом. Следећи разлог прављењу паузе по учесталости навођења нема везе са хендикепом, односи се на мање учења но што то факултет захтева (12 испитаника и испитаница). Пет

испитаника и испитаница (3%) као разлог наводи породичне проблеме; по три испитаника и испитанице (2%) навели су неразумевање професора и професорки као разлог паузе, финансијске проблеме и обављање додатног посла; два испитаника (1%) наводе личне проблеме, и по један испитаник наводи проблеме административне природе и паралелно студирање.

Избор факултета - Већина испитаника и испитаница (149 или 85%) као мотив избора одређеног факултета наводи лично интересовање за ту област. Свега 10 испитаника и испитаница (6%) је навело да је пресудни чинилац за избор факултета била његова доступност, што значи да им је избор био ограничен хендикепом. Четири одговора (2%) сврстана су у категорију "неодређено" услед недовољне јасноће.

Закључак

Прво истраживање положаја младих са хендикепом у високом образовању у Србији показало је да постоје различите препреке за остваривање равноправности у образовању. Законска регулатива у време истраживања није нудила довољно оквира за рад на изједначавању могућности у високом образовању, али су резултати истраживања помогли да се у новом Закону о високом образовању та ситуација промени. Занимљив резултат истраживања је и слабо препознавање механизма дискриминације, који су у области високог образовања углавном институционалног или структуралног карактера, како за друге типове хендикепа, тако и у случајевима сопственог типа. Поједине ситуације и механизми превазилажења препрека за студирање често више личе на изолацију него на равноправност у образовању, али се студенти и студенткиње са хендикепом задовољавају таквим решењима, јер их воде ближе циљу - стицању дипломе високошколске установе. Такође, неке од процена не одговарају чињеничном стању, јер их нису вршиле особе са релевантним типовима хендикепа за ту врсту препреке, а

резултати истраживања показују да осећај за препреке, са којима се сусрећу студенти и студенткиње са другачијим типовима хендикепа, постоји код малог броја испитаних.

УСХ у наредном периоду наставља рад на креирању услова којима би достојанство и људска права младих са хендикепом били у потпуности остварени у процесу стицању високог образовања. Остаје потреба да се истраживање понови у наредном периоду, како би се сагледао утицаја промене Закона и подзаконских аката (статута универзитета и факултета).

ЗАКОНСКИ ОКВИРИ ЗА РАВНОПРАВНО ОБРАЗОВАЊЕ

Тим за правну анализу Удружења студената са хендикепом, у оквиру пројекта "Промоција инклузивног образовања у Југоисточној Европи", анализирао је постојеће законе Републике Србије, као и подзаконске акте којима се регулише положај особа са хендикепом у образовању. Анализирани су и неки од најзначајнијих међународних докумената који се односе на право на образовање, као и документи који се односе на регулисање положаја особа са хендикепом уопштено.

Посебна пажња била је посвећена анализи Закона о универзитету, као и анализи статута универзитета и факултета у Београду и Нишу (који су усклађени са тим законом). Резултати те анализе су коришћени у процесу креирања предлога амандмана на предлог Закона о високом образовању, који су постали део тренутно важећег закона, усвојеног у Скупштини Републике Србије септембра 2005. године. Анализа закона и статута биће коришћена у процесу хармонизације постојећих (или доношења нових) статута високошколских установа са важећим Законом о високом образовању.

Међународни оквири и равноправност у образовању

Скупштина Уједињених нација усвојила је Програм светске акције за особе са хендикепом 1982. године и прогласила ту деценију деценијом особа са хендикепом. Године 1993. усвојена су Стандардна правила за изједначавање могућности које се пружају особама са хендикепом. Правило 1, тачка 4 утврђује да државе морају обезбедити да програми јавног образовања у свим аспектима одражавају принцип пуног учешћа и равноправности. Подизање свести о особама са хендикепом требало би да постане саставни део образовања све деце и компонента курсева за оспособљавање наставника и свих осталих стручних лица (тачка 9). Сходно Правилу 6, државе треба да поштују принцип једнаких могућности за примарно, секундарно и терцијарно образовање деце, омладине и одраслих са хендикепом, интегрисаних у заједничко окружење. Оне треба да обезбеде да образовања особа са хендикепом постане интегрисање у образовни систем. Опште образовне институције су одговорне за образовање особа са хендикепом у заједничком окружењу. Образовање особа

са хендикепом требало би да представља саставни део националног планирања образовања, развоја школских програма и школског система (Правило 6, тачка 1). У циљу задовољавања потреба образовања особа са хендикепом државе треба да: имају јасно изражену политику, схваћену и прихваћену на нивоу школе и шире заједнице, дозвољавају флексибилност допуне и прилагођавање образовних програма (Правило 6, тачка 6 Стандардних правила).

Када је међународно законодавство у питању, занимљив је Закон о социјалној интеграцији особа са хендикепом Краљевине Шпаније из 1982. године. Овај закон говори о равноправности при укључивању у школовање. Закон се залаже за општу политику укључивања студената и студенткиња са хендикепом, засниваног на принципима једнакости, интеграције, координације, правилне информисаности и солидарности.

Добар пример побољшања услова студирања за студенте са хендикепом представља програм ПИУНЕ (El Programa d'Integració dels Universitaris amb Necessitats Especials), спроведен на Аутономном универзитету Барселоне. Принципи ПИУНЕ јесу: једнакост, интеграција, координација, једнаке шансе за све, партиципација,

правилна информисаност и солидарност. Студентима са хендикепом морају се гарантовати следећа права:

- право на једнаке шансе за уписивање на више и високе школе,
- право на укључивање у наставу,
- право на избор студија и универзитетског центра,
- право на избор наставног плана,
- право на транспорт информисање уз одговарајућу помоћ,
- право на укључивање у друштвени живот како унутар тако и ван академске заједнице,
- право на помоћ и на социјалну интеграцију,
- као и право на сву логистичку помоћ за самостални живот.

Програм ПИУНЕ обухвата читав низ конкретних мера за побољшање положаја студената са хендикепом и за изједначавање могућности, као што су: адаптиране учионице, адаптирани превоз, полагање писмених испита уместо усмених и обрнуто, литература на Брајевом писму, аудио касете, дискови, као и друга прилагођавања у зависности од потреба студента.

Тренутно постоји иницијатива да се добра пракса из ПИУНЕ програма пренесе и у Србију, кроз успостављање Канцеларије за

цивилну службу на Универзитету у Београду, где се један од програма односи и на подршку студентима и студенткињама са хендикепом у процесу праћења наставе.

Образовање особа са хендикепом у Србији

Општи законски оквири

Почетком 2003. године Скупштине Републике Србије и Републике Црне Горе усвојиле су Уставну Повељу и Повељу о људским и мањинским правима СЦГ. Ставом 3, члан 3. Повеље о мањинским и људским правима први пут на овим просторима, изричито је прописана забрана дискриминације по основу хендикепа - по угледу на друге европске земље (Аустрија, Финска, Швајцарска, Мађарска, Немачка). Закон о јавном информисању Републике Србије предвиђа обавезу државе и локалне самоуправе да се особама са хендикепом обезбеди приступ информацијама, што представља значајан ресурс за заговарање увођења инклузивног образовања, нарочито у сегменту који се односи на литературу, тј. факултетске уџбенике и друга наставна средства.

Нови Закон о основама образовања и васпитања Републике Србије предвиђа да свако има право на образовање и васпитање. "Лица са сметњама у развоју", прописује Закон, "одрасли и лица са посебним способностима имају право на васпитање и образовање у складу са њиховим посебним васпитним и образовним потребама". Нажалост, законодавац не говори о праву особа са хендикепом на инклузивно образовање у складу са светским стандардима. иако изричито забрањује сваки облик дискриминације! Закон говори о извођењу наставе на гестовном језику за лица која тај језик користе (чл. 7), а детаљно (чл. 25) уређује рад центра за образовање "лица којима је потребна посебна друштвена подршка", тј. особама са "сметњама у развоју, менталним оштећењима, особама оболелим од системских болести, стеченим инвалидитетом, телесним инвалидитетом". Овај Закон предвиђа изванредан напредак у односу на раније републичке законе о овој области, али још увек не уважава довољно све стандарде прописане међународним актима.

Право на образовање и Закон о високом образовању

Чланом 32 Устава републике Србије, као и чланом 43. Повеље о људским и мањинским правима и грађанским слободама државне заједнице Србије и Црне Горе, предвиђено је да је школовање сваком доступно под једнаким условима, док је основно школовање обавезно. Члан 8. Закона о високом образовању, по коме "право на високо образовање имају сва лица са претходно стеченим средњим образовањем, без обзира на расу, боју коже, пол, сексуалну оријентацију, етничко, национално, или социјално порекло, језик, вероисповест, политичко или друго мишљење, статус стечен рођењем, постојање моторног или сензорног хендикепса или имовинско стање" регулише право на студирање особа са хендикепом. Овде треба поменути и да став 4. члана 3. Закона о високом образовању, у циљевима високог образовања наглашава да је један од циљева "пружање могућности појединцима да под једнаким условима стекну високо образовање и да се образују читавог живота". Овде се експлицитно не помињу студенти и студенткиње са хендикепом, али се део "под једнаким условима" може сматрати као део који

регулише, између осталог, и права ове групе. Законом је предвиђено и да студент или студенткиња који немају завршену средњу школу, могу да упишу студије, уколико положе допунске испите из склоности и способности. Ова одредба постоји и у Статуту Универзитета уметности у Београду.

Чланом 47. Закона о високом образовању предвиђено је да се организација високошколске установе уређује статутом у складу са оснивачким актом и Законом о високом образовању. Статут је основни општи акт високошколске установе којим се уређује организација установе, начин рада, управљање и руковођење, као и друга питања од значаја за обављање делатности и рад високошколске установе у складу са законом. (Члан 46. Закона о високом образовању) Међутим, ниједан статут не садржи одредбу о подстицању потпуне укључености особа са хендикепом у циљу стицања високог образовања. Студије се остварују на основу акредитованог студијског програма. Наставним планом се утврђује трајање студија, наставни предмети и њихов распоред по годинама студија и семестрима, као и број часова свих облика наставе. Програмом наставног предмета утврђује се његов садржај, облици наставе и

начин провере студената. Стога би, приликом уређивања начина организовања времена одржавања nastave, као и приликом обезбеђивања других услова за савладавање студијског програма, високошколска установа требало да води рачуна о начинима укључивања студената и студенткиња са хендикепом у процесе образовања и о прилагођавању студентима, а не да се студенти и студенткиње прилагођавају настави. Међутим, ниједним Статутом није регулисан наставни план и програм по коме би студенти и студенткиње са хендикепом имали једнаке могућности у процесу стицања високог образовања. У ставу 2. члана 80. Закона о високом образовању, у вези са језиком студија, каже се да "високошколска установа може организовати и изводити студије, односно поједине делове студија, као и организовати израду и одбрану докторске дисертације, на језику националне мањине и на страном језику, у складу са статутом"; такође се каже да "високошколска установа може за студенте са хендикепом организовати и изводити студије, односно поједине делове студија, нагестовном језику". Члан 81. Закона о високом образовању, после става 2, односи се на организацију студија, где се наводи да високошколска установа у складу са својим могућностима

„има обавезу да обезбеди услове за студенте са посебним потребама“ као и „да је високошколска установа дужна да организује предавања и друге облике наставе за све студенте, изузев код остваривања студијског програма на даљину“. На жалост, употребљен је израз „посебне потребе“, при чему није назначено о каквим се то посебним потребама ради. У члану 90. Закона о високом образовању, а у вези са начином организовања испита, на основу амандмана УСХ, укључен је став 10. у коме стоји да "студент са хендикепом има право да полаже испит на начин прилагођен његовим могућностима, у складу са општим актом високошколске установе". Како је високошколска установа непосредни носилац и организатор наставе и научно-истраживачког рада, да би олакшала стицање високог образовања мора сарађивати са образовним, научним и другим установама и предузећима, као и са удружењима студената са хендикепом или другим организацијама које се баве људским правима или проблематиком хендикепа, како би добила потребне информације неопходне за организовање квалитетнијег процеса стицања високог образовања.

Према члану 57 Закона о високом образовању, високошколска установа стиче

средства за обављање своје делатности у складу са законом и одредбама статута из средстава које обезбеђује оснивач, школарине и друге накнаде које плаћају студенти, донације, поклони и завештања, накнаде за комерцијалне и друге услуге. У седмом поглављу Закона, а у вези са финансирањем високошколских установа, чији је оснивач Република, у члану 59. (стицање средстава од оснивача), став 13, стоји да "оснивач обезбеђује средства високошколској установи, између осталог, и за финансирање опреме и услова за студирање студената са хендикепом". Стога би високошколска установа требало да издвоји новчана средства и употреби их за отклањање архитектонских баријера, омогућавање доступне наставе и осталих програма и активности високошколске установе у циљу развијања равноправног образовања.

Члан 86. истог Закона говори о правима студената, о једнакости и недискриминацију по било ком основу. Академске титуле и звања се усаглашавају са онима на иностраним високошколским установама. Нацрт доста обимно уређује материју права и обавеза студената, али неки сегменти, попут организације процеса наставе, остављени су високошколским установама да их уреде својим актима.

Намера је да се студентима/студенткињама омогући проходност на све водеће светске и европске високошколске установе, а стриктно поштовање светских стандарда у области високог образовања једини је начин да се тај циљ оствари.

Може се рећи да се у Закону о високом образовању водило рачуна о студентима са хендикепом. Ни овим законом није у потпуности решена проблематика студирања особа са хендикепом али треба истаћи да је ово први закон у историји Србије у ком се помињу и студенти са хендикепом. Овим законом су регулисани општи аспекти инклузивности високог образовања. Конкретнија решења из ове области треба очекивати у статутима високошколских установа, и подстатутарним актима, као што су правилници и слични документи.

Статути

Анализом правних аката у оквиру овог истраживања обухваћени су статути Универзитета у Београду, Универзитета у Нишу и факултета који припадају овим универзитетима. Анализирани статути су усклађени са Законом о универзитету који је важио до септембра 2005. године, тако да

треба очекивати промене у овим актима у наредном периоду, у процесу хармонизације са новим Законом о високом образовању.

Статут Медицинског факултета у Београду чланом 57 предвиђа да се у прву годину основних студија може уписати лице које поред осталих услова има и здравствену способност за студије медицине. Насупрот овоме, статути појединих факултета изричито наглашавају да је упис на факултет слободан (на пример, чл. 33 Статута Машинског факултета у Нишу, или чл. 70 Статута Филозофског факултета у Нишу).

Треба рећи и то да ни један статут факултета не предвиђа право студента на консултације или менторски рад, већ утврђују консултације и менторски рад као облике наставе. Праву студента на консултације, с једне стране, одговарала би обавеза наставника, с друге стране, да те консултације и организује. Консултације и менторски рад су сада само могући облик наставе. Изузетак представља Статут Рударско-геолошког факултета који децидно утврђује да студент факултета има право на индивидуалне консултације (чл.64), што је изузетно добро решење за студенте са хендикепом. На конференцији УНЕСКО-а у Саламанки, одржаној 1994.

године, донет је Оквирни план акција у вези са посебним наставним потребама у коме се истиче да се настава мора прилагодити студенту, а не студент настави (тачке 3 и 4). Статути факултета предвиђају да се испити полагају писмено, усмено, писмено и усмено, практичним радом, практично и усмено. Статути, међутим, не утврђују могућност да се испит који се полагаје усмено може полагати писмено и обрнуто. Статут Економског факултета Универзитета у Београду, на пример садржи одредбу према којој декан може одлучити да се, због болести испитивача или из других оправданих разлога, испити који се полагају усмено или писмено и усмено полагају писмено (чл. 33), али не предвиђа могућност да се испити који се полагају писмено могу полагати усмено.

Статути факултета пружају могућност да студентски парламенти могу подносити предлоге Већу факултета који се односе на подизање квалитета образовног процеса и приговоре на организацију и начин извођења наставе (на пример, чл. 79 Статута Архитектонског факултета, чл. 56 Статута Економског факултета, чл. 104, ст. 6 Статута Факултета цивилне одбране, чл. 81, ст. 5 Статута Физичког факултета, чл. 120 Статута Факултета организационих наука). Студентски парламенти (чије постојање,

организација и начин рада треба да буду детаљно регулисани Законом о студентском организовању), могу дакле да одиграју одређену улогу када је реч о побољшању квалитета и унапређењу услова за студенте и студенткиње са хендикепом. Статут Рударско-геолошког факултета, међутим, пружа боље решење и предвиђа да студент/киња, а не студентски парламент има право да Већу подноси приговоре и предлоге који се тичу унапређења квалитета наставе, образовног процеса и организације и начина извођења наставе (чл. 116), што је знатно боље решење са аспекта заштите права студената и студенткиња са хендикепом.

Законске перспективе

Како је Закон о високом образовању ступио на снагу у септембру 2005. године, обавеза свих Универзитета и факултета је да своје Статуте ускладе са новим Законом до првог септембра 2006. године. У процесу усклађивања биће извршене и додатне измене Статута. У процес измена Статута свих високошколских установа у Србији укључено је и Удружење студената са хендикепом. Рад на промени Статута је у току, те ће нови Статути садржати

антидискриминаторне одредбе и одредбе везане за инклузивно образовање. Нови статuti ће дати значајну подршку студирању студената и студенткиња са хендикепом, а све у циљу побољшања положаја младих са хендикепом. Даље остваривање права младих са хендикепом на високо образовање оставриће се кроз Закон о студентском организовању, којим треба да буде регулисано питање заступљености и учешћа студената и студенткиња са хендикепом у студентским представничким телима и органима (као што је Студентски парламент). У радној групи која ради на креирању предлога Закона о студентском организовању, јесте и представник Удружења студената са хендикепом, чиме је у процесу креирања закона обезбеђено директно учешће једне од циљних група. Поред овог Закона, у перспективи је и рад на Закону о ученичком и студентском стандарду, као и Закону о уџбеницима и другим наставним средствима, којима ће додатно бити регулисана права особа са хендикепом на образовање. Од закона који се налазе у скупштинским процедурама, поред Закона о запошљавању лица са инвалидитетом, највише пажње привлачи Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом.

Надрт овог Закона су сачинили експерти уз учешће чланова и чланица различитих организација особа са хендикепом. Очекује се да ће овај закон бити донет током априла 2006. године. По овом закону посебно тешким облицима дискриминације сматрају се: изазивање и подстицање неравноправности или нетрпељивости према особама са хендикепом, као и пропагирање или смишљено вршење дискриминације од стране државних органа, у поступцима пред државним органима, путем јавних гласила, у политичком животу, приликом пружања јавних услуга, у области радних односа, образовања, културе, спорта и сл.

Болоњски процес и приступ високом образовању

Треба схватити да је креирање европског образовог простора од кључне важности за унапређивање мобилности грађана и грађанки и могућности њиховог запошљавања, а да универзитет има важну улогу у развијању европских културних димензија. Усвајање Болоњске декларације у Србији и Црној Гори јесте покушај да се достигну светски и европски трендови и стандарди. Може се рећи да ни Болоњска декларација нема прецизне одредбе везане

за студирање студената и студенткиња са хендикепом. Међутим, европске високошколске институције схватиле су да независност и аутономност Универзитета осигуравају систему високог образовања и научног истраживања стално прилагођавање променљивим потребама. Из тог разлога један од њихових захтева је и увођење бодовног система, као пресудно средство у унапређењу најшире студентске размене. Бодови би се по таквим захтевима могли постизати и изван високошколске установе и високошколског образовања, укључујући и целокупно учење, под условима да их прихвати Универзитет заснован на принципу инклузивног образовања. Самим тим они посредно олакшавају студирање особама са хендикепом, иако то директно не наглашавају, јер отварају могућности прилагођавања и унапређивања образовних процеса.

Процес акредитације институција високог образовања у Србији такође представља прилику да се факултетима наметну стандарди којима би били принуђени да статутарно и у пракси реше проблеме (не)приступачности високошколских програма и садржаја студентима и студенткињама са различитим типовима хендикепа.

Помак ка регулисању питања приступа образовању и права на образовање, нарочито у области високог образовања је начињен. Може се закључити да надлежни државни органи нешто раде по питању особа са хендикепом, и да се приступ приближава уважавању људских права и достојанства особа са хендикепом, у овом случају права на образовање. За даље помаке неопходан је партнерски приступ држави кроз пружање подршке у процесу креирања услова за свеобухватно равноправно образовање, кроз информисање и демонстрирање постојећих добрих пракси из света, као и трансформисањем постојећих пилот сервиса, које спроводе организације особа са хендикепом, у сервисе за студенте са хендикепом, финансиране од стране државе. Партнерски однос и сарадњу Удружења студената са хендикепом и Министарства просвете и спорта Републике Србије, неопходно је одржавати и у будућности. Почетни корак у реформи и креирању инклузивног образовања је начињен у оквиру стварања Закона о високом образовању. Започети процес је неопходано наставити и што пре довести до коначног циља - постизања равноправности у образовању и једнаких могућности за све.

ОСТАЛИ ПОДАЦИ

Мрежа младих и студената са хендикепом Југоисточне Бвропе

П О В Е Љ А

Потписници Повеље овим потврђују да ће спроводити активности у пуној сагласности са Атинском декларацијом о младима, а у циљу:

Информисања младих и студената са хендикепом о њиховим правима;

Рада на реализацији основних грађанских и људских права младих и студената са хендикепом као и промовисања антидискриминационе политике и законодавства;

Креирања позитивних ставова према младима и студентима са хендикепом у друштву: промовисање Социјалног модела приступа хендикепу* као супротност Медицинском моделу;

Промовисање инклузивног образовног система на свим нивоима, као најефикаснијег средства борбе против дискриминације које ће, креирањем атмосфере прихваћености у друштву,

ОСТАЛИ ПОДАЦИ

допринети стварању инклузивног друштва и једнаких могућности образовања за све. Рад на смањењу броја специјалних школа или укидање истих, уз поштовање индивидуалних жеља и могућности избора специјалних школа, посебно за особе са оштећеним слухом;

Рада на стварању потпуно доступних образовних система, и то не само у смислу архитектонске доступности, већ и у смислу доступности информација, педагошког материјала и средстава комуникације у одговарајућим формама (Брајево писмо, аудио форма, увеличана штампа, титловање, гестовни језик итд.)

Утицања на процесе доношења закона који се тичу младих и студената са хендикепом, посебно у домену образовања, приступа информацијама, здравства, једнаких употребних могућности за све (поштовање принципа универзалног дизајна), смештаја и становања и телекомуникација.

Промовисање укључивања и активног учешћа у доношењу одлука, представљања и само-представљања младих и студената са хендикепом на локалном, националном, регионалном и европском нивоу;

ОСТАЛИ ПОДАЦИ

Ангажовања у отклањању свих баријера које се тичу учешћа у друштву младих особа са хендикепом као активних грађана, било да је реч о приступачности зградама и институцијама од важности, информационим и телекомуникационим системима, као и отклањању предрасуда према особама са хендикепом;

Промовисања мобилности и самосталног живота за младе и студенте са хендикепом. Мобилност треба посматрати као право, које свако треба да има. То право би требало да буде осигурано путем обезбеђивања програма персоналне асистенције, система приступачних начина транспорта, приступа институцијама, смештаја. Самосталан и независан живот младих људи и студената са хендикепом јесте право тих особа да управљају својим животима онако како њима одговара, што такође подразумева и право на то да имају слободу говора и мишљења.

**Социјални модел приступа хендикепу положај особа са хендикепом посматра кроз друштвене оквире. Према социјалном моделу, хендикеп се дефинише као губитак или ограничење могућности да особа равноправно учествује у свакодневном животу.*

ОСТАЛИ ПОДАЦИ

Удружење студената са хендикепом (УСХ) је невладина, нестраначка, непрофитна организација која се бори за остваривање и поштовање људских права и изједначавање могућности младих и студената и студенткиња са хендикепом кроз креирање услова за инклузивно формално и неформално образовање и примену социјалног модела. Визија УСХ је: једнаке могућности за све. УСХ је једна од првих организација у Србији која окупља младе особе са различитим типовима хендикепса (без обзира на медицинску дијагнозу) као и младе без хендикепса. Своју мисију Удружење остварује кроз: медијске кампање (девет успешних до сада); организовање психосоцијалне подршке (психолошко саветовалиште, радионице); програме неформалног образовања (семинари, курсеви, тренинзи из различитих вештина); измене законодавства у циљу стварања повољних законских услова за живот без дискриминације и школовање особа са хендикепом; организовање сервиса за студенте са хендикепом (адаптирани превоз, асистенција, програм стипендија за изједначавање могућности итд.).

С А Д Р Ж А Ј

Равноправни у образовању - Промоција инклузивног високог образовања у Југоисточној Европи.....	2
Приказ и анализа резултата истраживања	9
Прилагођеност наставног програма.....	34
Однос професора, професорки, колега и колегиница према студентима и студенткињама са хендикепом.....	39
Законски оквири за равноправно образовање	55
Повеља Мреже младих и студената са хендикепом Југоисточне Европе.....	74
О Удружењу студената са хендикепом.....	77

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

Промоција инклузивног високог
образовања у Југоисточној Европи,
Удружење студената са хендикепом,
2006., Београд; 80 страна, 10(16) ст

Тираж 1000

Удружење студената са хендикепом
Војводе Степе 33, 11000 Београд
Тел/факс: 011 30 86 190
office@adsyu.org www.adsyu.org